

УДК 340.12:316.61

Олена Парута

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут права, психології та інноваційної освіти,
кандидат юридичних наук,
асистент кафедри теорії, історії та філософії права
parutaolena@ukr.net
<https://orcid.org/0000-0001-5452-0560>

КРИТИЧНИЙ ПОГЛЯД НА ПРАВОВУ СОЦІАЛІЗАЦІЮ: СУБЛІМОВАНЕ РАБСТВО АБО ПРОБЛЕМА АВТОРИТАРНОГО ПІДКОРЕННЯ ОСОБИ В НЕДЕМОКРАТИЧНИХ ДЕРЖАВАХ

<http://doi.org/10.23939/law2020.27.087>

© Парута О., 2020

У статті проаналізовано взаємозв'язок авторитаризму та правової соціалізації. Поняття “правова соціалізація особистості” є міждисциплінарним, тому в нашій статті ми розглянемо його, насамперед, з позицій права, психології та педагогіки. Зазвичай, аналіз правової соціалізації стосується позитивного впливу держави та суспільства, створення умов для кращого засвоєння суспільно-правового досвіду, норм і правил співіснування людей, розвитку позитивних цінностей. На противагу цьому ми намагаємось дослідити адаптаційні особливості авторитаризму з його авторитарним підпорядкуванням та агресією. Насамперед, виникла ідея – описати соціальне навчання, засноване на авторитарних психологічних процесах з високим рівнем співпраці людей у групі. Наші припущення щодо негативного впливу авторитаризму на різноманіття поглядів людей виправдалися. Авторитарний режим може бути описаний соціальною дискримінацією, що лежить в його основі. Тому він, зазвичай, сприймається як соціально проблематичний. Ми досліджували взаємозв'язок між авторитаризмом та правовою ідентичністю, правовою свідомістю, поведінкою. Ми переконалися й у наявності зв'язку між авторитаризмом та соціальною ізоляцією. Отримані результати свідчать про необхідність продовження наукових досліджень у цьому напрямі. Наукова спільнота має обговорити проблему авторитарного підкорення особи в сучасній державі. Регресійний аналіз виявив, що авторитарна агресія завжди пов'язана з орієнтацією на соціальне домінування. Людина в момент свого особистісного становлення й у подальшому, реалізує свій особистий потенціал у складних умовах. Це означає, що державі та суспільству доводиться протистояти деструктивним тенденціям, використовуючи арсенал прийомів, які б дозволили людині вибрати той тип поведінки, який бажаний суспільству.

Ключові слова: правова соціалізація, правова поведінка, авторитаризм, сублімоване рабство.

Постановка проблеми. Теорія правової соціалізації, будучи приналежною до сфери правознавства, невіддільна від наукового знання, яке походить з науки філософії, соціальної психології та педагогіки. Досліджуючи явище правової соціалізації, замислюємося над тим, якою є роль права в нашому житті, якими мають бути сучасне право та механізм правового регулювання, що необхідно змінити, аби кожна людина була активним учасником правового життя суспільства. Важливо розуміти, які функції має виконувати і яким вимогам має відповідати сучасна держава,

яким повинен бути її політичний режим, ефективний державний апарат, котрі з гарантії прав людини є проблемними і потребують сьогодні особливої уваги юридичної теорії та практики, яких заходів необхідно вжити, щоб особа не віддалялася від соціально-правових перспектив, що задекларовані демократичним суспільством.

До завдань сучасного правознавства, зокрема й теорії правової соціалізації, належить з'ясування причин і механізму перетворення закону на засіб приборкання особистості в авторитарних державах, причин поширення конформізму, деформації правосвідомості, усвідомлення наслідків самоізоляції особи в глобалізованому суспільстві тощо.

Аналіз дослідження проблеми. Сьогодні досить багато питань, які стосуються процесу соціалізації особи та його механізму відображено у працях українських та зарубіжних вчених, з-поміж яких відомі філософи, соціологи, психологи та юристи. Дослідження окремих проблем правової соціалізації містяться в роботах С. Алексєєва, Р. Апресяна, І. Жаровської, О. Зайчука, М. Козюбри, А. Костюка, Н. Оніщенко, С. Сливки, О. Тарабукіна, Ю. Шемшученка, В. Швачки тощо. Водночас, більшість наукових праць присвячено огляду загальних питань соціалізації: правосвідомості, правомірної та девіантної поведінки, правового виховання та правової культури тощо. Здійснивши огляд наукової літератури, ми не віднайшли праць, які б містили ґрунтовний аналіз передумов та причин розвитку правового конформізму, де описано залежність результату правової соціалізації від особливостей державного ладу, що склався в тій чи іншій державі.

Метою статті є дослідження проблеми соціального відчуження особи в сучасній державі із з'ясуванням його наслідків для правової системи. У роботі намагаємося окреслити закономірності встановлення балансу, при якому особа має можливість безперешкодно розвивати власні здібності, задовольняти права, свободи і законні інтереси, а держава отримує визнання і підтримку своєї діяльності з боку громадянина. Вбачається необхідним з'ясування умов правової соціалізації особи в авторитарній державі, встановлення причин соціальної ізоляції особи в сучасних умовах право- та державотворення.

Виклад основного матеріалу. “Суспільство стає тоталітарним... Панування розповсюджується на всі сфери людського існування і під прикриттям достатку і свободи знищує будь-яку опозицію та альтернативи. Але, крім того, більшість людей не вважають себе пригнобленими, тому не прагнуть звільнитися”, так описує державне життя А. Костюк [5, с. 66]. Цитуючи Г. Маркузе, – “хоч раби індустріальної цивілізації перетворилися на сублімованих рабів, вони, як і раніше, залишаються рабами, бо рабство визначається не мірою їх покірності і не складністю праці, а статусом буття як простого інструмента і зведенням людини до стану речі”, А. Костюк зауважує, що сучасна людина живе не своїм власним життям, а виконує певні функції і саме це стає причиною її поступового відчуження від соціуму. Процес відчуження науковець називає незворотнім і таким, який неможливо попередити.

Тимчасова самоізоляція в теорії правової соціалізації може розглядатися як ускладнення сприйняття особою соціальної реальності, порушення її соціальної ідентифікації. Будь-яка людина, будучи тривалий час осторонь суспільних процесів, віддаляється, десоціалізується і перетворюється на засіб досягнення зовнішніх цілей. Наведений стан визначають як так звану “негативну свободу”, – явище, яке руйнує людську особистість, послаблює і залякує людину, підкорює її до подібного рабському служінню. Власне тому вважаємо за актуальне, в межах теорії правової соціалізації, порушити питання дослідження “сублімованого рабства” в сучасній державі.

Відомий німецький соціальний психолог та філософ Е. Фромм ще в середині ХХ століття застерігав, що людина більше не владарює над побудованим нею соціумом, навпаки, соціум, створений людиною, перетворився в господаря, перед яким людина схиляється, намагаючись його якось умилостивити та, по можливості, перехитрити. Мислитель у своїх дослідженнях доволі часто торкається важливої теми соціальної ізоляції індивіда, спричиненої безпорадністю, деформованим характером взаємовідносин між людьми. Взаємодія людей, на думку Е. Фромма, все більше набуває

маніпулятивного характеру, де окремих індивід використовується як засіб для досягнення мети, а відносини між людьми набули ознак взаємодії речей. Наведене Е. Фроммом трактування соціального відчуження індивіда описує стан, який притаманний і для процесу правової соціалізації.

В Україні маємо реальну можливість спостерігати відсторонення людини від процесів правотворення. Комунікація громади і особи, яка представляє цю громаду у виборних державних органах, фактично припиняється по завершенню виборчого процесу. Відсутність належних механізмів забезпечення гарантованих людині конституційних прав та свобод поступово призводить до девальвації права як соціальної цінності, стає причиною правової дезорієнтації наших громадян, породжує деформацію їхньої правосвідомості. Як наслідок, суспільством шириться розчарування у дієвості права, а невідповідність очікувань і реальності у забезпеченні чи відновленні порушеного права, сприяють асоціальній поведінці громадян, демотивують їх щодо прийняття суспільних порядків, закріплених правом.

Всебічна реалізація індивідом суб'єктивних юридичних прав – одна з вихідних ідей правової соціалізації. Однак така реалізація неможлива без ефективної взаємодії людини як суб'єкта права і правової системи, активності особи у правових відносинах, виключно соціально обґрунтованого домінування та раціонального підкорення суб'єктів у правовідношенні.

Позитивна свобода потребує соціально-правової активності людини, у якій проявляються її здібності до реалізації власних інтересів. Тільки активна діяльність людини – шлях до досягнення позитивної свободи, удосконалення і збереження цілісності особистості. Однак така діяльність можлива лише в лояльному демократичному суспільстві.

Люди, об'єднуючись у державу, жертвують власною свободою, і завдання держави полягає в тому, щоб обмежувати свободу як окремих індивідів, так і груп людей, підпорядковуючи їх певним правилам. Таке обмеження свободи, найчастіше, має добровільний характер, однак в недемократичному суспільстві утворюється зовнішня щодо людини сила, а інтерес держави найчастіше протиставляється інтересам громадян.

Держава дистанціюється від власних громадян і спрямовує свої зусилля на самозбереження та саморозвиток. Людина при цьому опиняється перед вибором: підкорення волі держави чи захисту власної “суверенності”. Однак, авторитаризм це певний деформований владний вплив, державна воля, яка служить сама собі, здійснюється, незважаючи на інших, перетворюється в свавілля, тобто через прийняття рішень і вчинення дій всупереч волі громадян.

Авторитаризм за своєю сутністю є владою неправового закону, дія якого виявляє свавілля державної влади. Авторитарна держава характеризується репресіями, неправомірним використанням адміністративного ресурсу, численними владними маніпуляціями з правом аж до використання закону як засобу гноблення. У такій державі відсутні реальні юридичні гарантії забезпечення прав і свобод громадян, що є однією з основних проблем правової соціалізації.

Дослідження правової соціалізації доводять, що державну владу людина приймає практично беззастережно, якщо така є владою самого суспільства. Це означає, що будь-яка влада, отримана інакше, як внаслідок здійснення народовладдя, з точки зору правової соціалізації є деструктивним фактором правового розвитку особи.

М. Жовтобрюх, досліджуючи концепцію соціальної держави Л. Фон Штейна, дійшов до висновку, що держава і соціум утворюють елементи людської спільноти, однак держава є спільнотою, яка досягла особистісного самовизначення індивідуальності й єдності внутрішнього і зовнішнього, яка стоїть над соціумом. “Пануючий клас намагається узурпувати державу для того, щоб зробити її служницею власного інтересу [3, с. 11]. Цитуючи Л. Фон Штейна, автор наголошує, що держава має захищатися від таких спроб узурпації, має втручатися у боротьбу класів, використовуючи пригноблений клас як ініціатор реформ.

Великий поступ в оцінці значення свободи для розвитку окремої людини і держави здійснило американське суспільство. Декларація незалежності США ще в 1776 році закріпила право громадян на повалення влади, яка діє не в їхніх інтересах. У документі зазначено: “Люди створені рівними, і вони всі наділені своїм Творцем деякими невідчужуваними правами, до яких належить життя, свобода та прагнення щастя. Для забезпечення цих прав засновано серед людей уряди, які запозичують свою справедливу владу зі згоди тих, котрими правлять. Якщо така форма уряду стає

згубною для цієї мети, то народ має право змінити чи знищити його та сформувати новий уряд, заснований на таких засадах і з такою організацією влади, які, на думку цього народу, найбільше можуть сприяти його безпеці та щастю”. Декларація незалежності не тільки розкрила причини, що підштовхнули американців до відокремлення від метрополії. Вона стала першим в історії документом, що проголосила принцип суверенітету як основи державного устрою. Її чіткі формулювання закріплювали за народом право на повстання і повалення тиранічного уряду, проголошували основні ідеї демократії, а саме рівність людей, їх “невід’ємні права, серед яких право на життя, свободу і на прагнення до щастя” [2, с. 183].

Свобода – дар людини як свідомої цілеспрямованої істоти. Завдяки свободній волі індивід долає механічну детермінованість своїх дій, перетворюючи їх у вчинки. Кожна особа в процесі правової соціалізації так чи інакше проходить через стадію усвідомлення сутності свободи як звільнення від несправедливого примусу та зовнішнього контролю. Водночас, особливо цінною є свобода, яка виходить з “ідеальної повинності”, спрямована на збереження соціальних цінностей. Відкривається вона, насамперед, у виборі і безумовній можливості людини здійснити цей вибір.

Зміна вектора розвитку суспільства з пріоритетом загальної освіти та виховання згенерує процеси правового розвитку держави та зміни державного режиму. Зв’язок між свободою і освіченістю людей є безсумнівним, пише Р. Апресян. “Свобода в діях, на практиці, як вважає автор, передбачає у людини певний рівень обізнаності, усвідомленості, розуміння. Це зв’язок метафізичної властивості, яка вказує на неодмінні передумови вільного самоздійснення людини” [1, с. 58].

Невиправдане підкорення особи авторитарною державою є проблемою міри свободи особи в державі. С. Кисельов вірно підкреслив, що поняття “політичний режим” визначається не тільки як спосіб здійснення влади, але і як політичний простір здійснення свободи індивіда, і як наслідок взаємодії держави та громадянського суспільства [4, с. 93]. “За час становлення незалежності України особливого значення набула проблема побудови правової держави та громадянського суспільства. Вирішення даної проблеми в першу чергу тісно пов’язано з дослідженням процесу правової соціалізації особистості, під яким розуміється специфічний процес засвоєння індивідом правових норм і цінностей, правової культури, входження його до правового середовища та формування активної правової позиції особистості”, – наголошує В. Швачка [6, с. 374].

В теорії правової соціалізації досягнення відповідності між поведінкою особи і нормами права не може розглядатися як форма неявного насилля, а візуалізація ефективних механізмів правової соціалізації не має нічого спільного з пошуком шляхів становлення “сублімованого рабства” для людини у сучасній державі.

Висновки. Правова соціалізація це процес, який здійснюється заради встановлення ефективної комунікації особи і держави. Громадський порядок у державах з проявами авторитаризму, тоталітаризму та інших деструктивних форм політичного режиму ґрунтується на залякуванні людей стати жертвою свавілля державних органів. Обмеження свободи в сучасній державі за жодних обставин не мають бути більшими, ніж це необхідно для загального (суспільного) блага, можуть впроваджуватися виключно в інтересах миру та безпеки народу.

Сублімацію в теорії правової соціалізації можна розглядати як непомітну підміну повноцінної участі громадянина у державному житті на часткове задоволення життєвих потреб, соціальну пасивність та конформізм, що суперечить природі вільної людини, заміну, яка у певний період життя людини, вбачається єдино можливим шляхом задоволення її життєво важливих потреб (потреба освіти, медичної допомоги, безпеки тощо). За своєю природою, сублімація – це захисний механізм психіки людини, який дозволяє прийняти особі наявний в недемократичній державі лад, зняти психологічне напруження і перенаправити власну енергію на щоденну працю.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Апресян Р. Г. Свобода: опыты осмысления и переживания. Этическая мысль. 2017. Вып. 17. № 1. С. 56–69.
2. Волівецька М. В. Декларація незалежності Сполучених Штатів Америки 1776 року, її принципи та значення: Сучасні тенденції розбудови правової держави в Україні та світі : зб. наук. ст. за матеріалами VII Міжнар. наук.-практ. конф. (Житомир, 18 квітня 2019р.). Житомир : Вид. ОО Євенок, 2019. С. 183–186.
3. Жовтобрюх М. Соціалізм, консерватизм і лібералізм у концепції соціальної держави Л. Фон Штейна.

Філософія права. 2012. №12. С. 10–14. 4. Кисельов С. Міра свободи індивіда в державі. *Політичний менеджмент*. 2003. №3. С. 92–100. 5. Костюк А. К проблеме социального отчуждения. *Вестник научной сессии факультета философии и психологии*. / Воронежский государственный университет. Воронеж: Издательский дом ВГУ, 2018. Вып. 18. С. 64–69. 6. Швачка В. Ю. Правовий нігілізм в контексті правової соціалізації особистості. *Актуальні проблеми держави і права*. 2005. Вип. 24. С. 374–383.

REFERENCES

1. Apresian, R. H. *Svoboda: dosvid osmyslennia i perezhyvannia*. [Freedom: experiences of comprehension and experience]. *Ethical Thought*. 2017. Vyp. 17. No. 1. P. 56–69. [in Russian]. 2. Volivetska M. V. *Deklaratsiia nezalezhnosti Spoluchenykh Shtativ Ameryky 1776 roku, yii pryntsypy ta znachennia: Suchasni tendentsii rozbudovy pravovoi derzhavy v Ukraini ta sviti*. [United States Declaration of Independence of 1776, Its Principles and Significance: Current Trends in the Rule of Law in Ukraine and in the World]; zbirnyk naukovykh statei za materialamy VII Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii (Zhytomyr, 18 kvitnia 2019 r.). Zhytomyr: Vyd. OO Yevenok, 2019. P. 183–186. 3. Zhovtobriukh, M. *Sotsializm, konservatyzm i liberalizm u kontseptsii sotsialnoi derzhavy L. Fon Shteina*. [Socialism, conservatism and liberalism in the concept of the social state of L. von Stein]. *Filosofia права*. 2012. No. 12. P. 10–14. 4. Kyselov, S. *Mira svobody indyvida v derzhavi*. [A measure of individual freedom in the state]. *Politychnyi menedzhment*. 2003. No.3. P. 92–100. 5. Kostyuk, A. *K probleme soczial'nogo otchuzhdeniia*. [To the problem of social exclusion]. *Vestnik nauchnoj sessii fakul'teta filosofii i psikhologii*. Voronezhskij gosudarstvennyj universitet. Voronezh : Izdatel'skij dom VGU, 2018. Vyp. 18. P. 64–69. [in Russian]. 6. Shvachka V. Yu. (2005). *Pravovyi nihilizm v konteksti pravovoi sotsializatsii osobystosti*. [Legal nihilism in the context of legal socialization of the individual]. *Aktualni problemy derzhavy i prava*. 2005. Vyp. 24. P. 374–383.

Дата надходження: 24.06.2020 р.

Olena Paruta

Lviv Polytechnic National University,
Institute of Law, Psychology and Innovative Education,
Department of Theory, History and Philosophy of Law,
Ph. D.

THE CRITICAL VIEW ON THE LEGAL SOCIALIZATION: SUBLIMATED SLAVERY OR THE PROBLEM OF AUTHORITARIAN SUBMISSION OF A PERSON IN NON-DEMOCRATIC STATES

Summary. The article analyzes the relationship between authoritarianism and legal socialization. The concept of “legal socialization of the individual” is interdisciplinary, that is why in our article we will consider it primarily from the standpoint of law, psychology and pedagogy. Typically, the analysis of legal socialization concerns the positive influence of the state and society, creating conditions for better assimilation of social and legal experience, norms and rules of coexistence of people develops positive qualities. As opposed way we try to explore adaptive features of authoritarianism with its authoritarian submission and aggression. First of all, the idea came to describe social learning based on authoritarian psychological processes with a high level of collaboration among people in the group. But as expected, authoritarianism had negative impact to diversity of views. The authoritarian regime may be described by the social discrimination as the basic characteristic. Therefore it is typically perceived as the social problem. We examined the interaction of authoritarianism with next concepts: legal identity, legal consciousness and behavior. Our prediction of the positive connection between authoritarianism and social isolation has been confirmed. The conclusions indicate that we should keep doing research in this direction. The scientific community should discuss the problem of authoritarian submission of the individual in the modern society. Regression analysis revealed that authoritarian aggression is always related with social dominance. The way of becoming a real personality is always difficult and hard for each person. That is why the state will have to resist destructive tendencies, using variety of techniques which will allow a person to choose the type of behavior which acceptable in society.

Key words: legal socialization, legal behavior, authoritarianism, sublimated slavery.